

ՀՀ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ

«ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՕՐԱԿԱՐԳ»

ԻՐԱՎԱՊԱՇՏՊԱՆ ՀԱՄԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԴԻՄՈՒՄԻ ՀԻՄԱՆ ՎՐԱ՝ ՀՀ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՕՐԵՆՍԱԳՐՔԻ 216.6-ՐԴ ՀՈԴՎԱԾԻ 3-ՐԴ ՄԱՍԻ 1-ԻՆ ԿԵՏԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆԸ ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԸ ՈՐՈՇԵԼՈՒ ՎԵՐԱԲԵՐՑԱԼ»
ԳՈՐԾԻ ԱՌՆՉՈՒԹՅԱՄԲ

Ղեկավարվելով «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» սահմանադրական օրենքի 29-րդ հոդվածի 4.1-ին մասով՝ ներկայացվում է ՀՀ Մարդու իրավունքների պաշտպանի իրավական դիրքորոշումը՝ «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների օրակարգ» իրավապաշտպան հասարակական կազմակերպության դիմումի հիման վրա՝ Սահմանադրական դատարանի կողմից քննության ընդունված ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 216.6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ» գործի առնչությամբ:

Դիմող կողմի պահանջը

«Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների օրակարգ» իրավապաշտպան հասարակական կազմակերպությունը բարձրացրել է ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի (այսուհետ՝ Օրենսգիրք) 216.6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետին իրավակիրառ պրակտիկայում տրված մեկնաբանության՝ Սահմանադրության 29-րդ, 61-րդ, 63-րդ և 79-րդ հոդվածներին համապատասխանության հարցը:

Մասնավորապես, ներկայացված դիմումի համաձայն՝ Օրենսգրքի 216.6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետին տրված մեկնաբանությունն առ այն, որ «հաշմանդամություն ունեցող անձ» հասկացությունը սահմանափակվում է բացառապես պետության կողմից վարչական ակտով այդպիսի կարգավիճակ ստացած անձանց շրջանակով՝ զրկելով իրավապաշտպան հասարակական կազմակերպություններին փաստացի հաշմանդամություն ունեցող, սակայն դեռևս կարգավիճակ չստացած անձանց իրավունքները խտրականությունից պաշտպանելու և դատական կարգով բողոքարկելու հնարավորությունից, հակասում է Սահմանադրության 29-րդ, 61-րդ, 63-րդ և 79-րդ հոդվածներին:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի դիրքորոշումը բարձրացված հարցի առնչությամբ

Օրենսգրքի 216.6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետի համաձայն՝ հասարակական կազմակերպությունը հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանություն հարցերով կարող է հայց ներկայացնել, եթե՝ խախտվել է հաշմանդամություն ունեցող անձանց խմբերի՝ հաշմանդամության հիմքով խտրականությունից պաշտպանվելու իրավունքը, կամ խախտվել է հաշմանդամություն ունեցող անձի՝ խտրականությունից պաշտպանվելու

իրավունքը, և որը, ելնելով առողջական վիճակից կամ այլ հանգամանքից, չի կարող անձամբ ներկայացնել իր իրավունքները և օրինական շահերը դատարանում:

Նշված նորմի վերաբերյալ դատական պրակտիկայում տրվել է հետևյալ մեկնաբանությունը.

(...) Եթե անձը ֆունկցիոնալության գնահատման արդյունքում ընդունված վարչական ակտով դեռևս չի ճանաչվել հաշմանդամության ունեցող անձ, այլ վերջինս գտնվում է ֆունկցիոնալության առաջնակի գնահատման փուլում, ապա նրա նկատմամբ չի կարող հաշմանդամության հիմքով խտրականություն դրսևորվել և, ըստ այդմ, այդ անձը չունի հաշմանդամության հիմքով խտրականությունից պաշտպանվելու իրավունք, քանի որ նա դեռևս հաշմանդամություն ունեցող անձ չի համարվում: (...) Ամփոփելով վերոշարադրյալը և հաշվի առնելով, որ սույն վարչական գործով առկա ապացույցներով չի հաստատվում այն հանգամանքը, որ խախտվել է հաշմանդամություն ունեցող անձանց խմբերի՝ հաշմանդամության հիմքով խտրականությունից պաշտպանվելու իրավունքը, կամ խախտվել է հաշմանդամություն ունեցող անձի՝ խտրականությունից պաշտպանվելու իրավունքը, և որը, ելնելով առողջական վիճակից կամ այլ հանգամանքից, չի կարող անձամբ ներկայացնել իր իրավունքները և օրինական շահերը դատարանում, քանի որ հայցվորի կողմից բարձրացված հարցերը վերաբերում են այն անձանց, ովքեր անցնում են ֆունկցիոնալության առաջնակի գնահատման (հաշմանդամության սահմանման) գործընթացով և դեռևս չեն ճանաչվել հաշմանդամություն ունեցող անձ, իսկ ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 216.6-րդ հոդվածի իրավակարգավորումից հետևում է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության նպատակով ստեղծված հասարակական կազմակերպությունները ՀՀ վարչական դատարան հայց կարող են ներկայացնել միայն նույն հոդվածով սահմանված սպառիչ դեպքերում, Վերաքննիչ դատարանը փաստում է, որ «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների օրակարգ» իրավապաշտպան հասարակական կազմակերպությունը խնդրո առարկա գործողությունների ոչ իրավաչափ ճանաչելու պահանջով իրավասու չէր հայց հարուցելու ՀՀ վարչական դատարան՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության հարցով:

Այսպիսի պայմաններում անհրաժեշտ է անդրադառնալ հետևյալ հարցադրումներին.

1. Հաշմանդամության հիմքով խտրականությունից պաշտպանված լինելու իրավունքը վերաբերում է արդյո՞ք միայն այն անձանց, ովքեր ֆունկցիոնալության գնահատման արդյունքում ճանաչվել են հաշմանդամություն ունեցող անձ:

2. Հաշմանդամության հիմքով խտրականությունից պաշտպանված լինելու իրավունքը միայն ֆունկցիոնալության գնահատման արդյունքում հաշմանդամություն ունեցող անձ ճանաչված անձանց վերագրելու պայմաններում սահմանափակվում է արդյո՞ք փաստացի հաշմանդամություն ունեցող, սակայն դեռևս ֆունկցիոնալության գնահատում չանցած կամ այդ գործընթացում գտնվող անձանց արդյունավետ դատական պաշտպանության ու արդար դատաքննության իրավունքը՝ քննարկվող նորմի համատեքստում:

Առաջին հարցադրման կապակցությամբ հարկ է փաստել հետևյալը.

ՀՀ Սահմանադրության 29-րդ հոդվածի համաձայն՝ խտրականությունը, կախված սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, էթնիկ կամ սոցիալական ծագումից, գենետիկական հատկանիշներից, լեզվից, կրոնից, աշխարհայացքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությունից, գույքային վիճակից, ծնունդից, հաշմանդամությունից, տարիքից կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներից, արգելվում է:

«Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի (այսուհետ՝ նաև Կոնվենցիա) 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ «Խտրականություն հաշմանդամության պատճառով» նշանակում է՝ հաշմանդամության պատճառով ցանկացած տարբերակում, բացառում կամ սահմանափակում, որոնց նպատակն է սահմանափակել կամ նվազագույնի հասցնել մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների ճանաչումը, կիրառումը կամ դրանցից օգտվելը քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, մշակութային կամ ցանկացած այլ ոլորտում՝ մյուսների հետ հավասար հիմունքներով: Այն ընդգրկում է խտրականության բոլոր ձևերը՝ ներառյալ անհրաժեշտ հնարավորությունների տրամադրման մերժումը:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների հարցերով ՄԱԿ-ի կոմիտեն, որը Կոնվենցիայի 34-րդ հոդվածի հիման վրա ստեղծված մարմին է և իրավասու է մեկնաբանելու Կոնվենցիայի դրույթները, «Հավասարության և անխտրականության մասին» թիվ 6 ընդհանուր մեկնաբանության (2018, CRPD/C/GC/6) (այսուհետ՝ նաև Կոմիտեի 6-րդ մեկնաբանություն) 20-րդ պարբերությունում ընդգծում է, որ հաշմանդամության հիմքով խտրականության պաշտպանության շրջանակը տարածվում է ոչ միայն հաշմանդամություն ունեցող անձանց, այլև այն անձանց նկատմամբ, որոնք նախկինում ունեցել են հաշմանդամություն, որոնց մոտ հաշմանդամություն ունենալը ենթադրվում է կամ կանխատեսվում է, ինչպես նաև այն անձանց նկատմամբ, որոնք կապված են հաշմանդամություն ունեցող անձի հետ:

«Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» օրենքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի համաձայն՝ հաշմանդամություն ունեցող անձ է համարվում այն անձը, որը ֆիզիկական, հոգեկան, մտավոր և (կամ) զգայական տևական խնդիրների և միջավայրային արգելքների փոխազդեցության հետևանքով կարող է ունենալ մյուսների հետ հավասար հիմունքներով հասարակական կյանքին լիարժեք ու արդյունավետ մասնակցության սահմանափակում:

Նշված նորմերի վերլուծությունից հետևում է, որ հաշմանդամության հիմքով խտրականության արգելքը պայմանավորված չէ անձի՝ ֆունկցիոնալության գնահատում անցած լինելու ու հաշմանդամություն ունեցող անձ ճանաչված լինելու ձևական հանգամանքով: Սահմանադրությամբ ու Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածով նախատեսված խտրականության արգելքի սկզբունքը, ինչպես նաև Կոմիտեի թիվ 6 ընդհանուր մեկնաբանությամբ տրված դիրքորոշումը հիմք են տալիս հաշմանդամության հիմքով

խտրականությունից պաշտպանության ենթակա սուբյեկտների շրջանակում ներառելու նաև այն անձանց, որոնց հաշմանդամություն ունենալու հանգամանքը դեռևս ֆունկցիոնալության գնահատման արդյունքում ճանաչված չէ: Խտրականությունից պաշտպանության ենթակա սուբյեկտների շրջանակում ներառվում են նաև այն անձինք, որոնք նախկինում ունեցել են հաշմանդամություն, որոնց մոտ հաշմանդամություն ունենալը ենթադրվում է կամ կանխատեսվում է, ինչպես նաև այն անձանց նկատմամբ, որոնք կապված են հաշմանդամություն ունեցող անձի հետ:

Տվյալ դեպքում վիճարկվող նորմի այնպիսի մեկնաբանությունը, ըստ որի՝ եթե անձը ֆունկցիոնալության գնահատման արդյունքում ընդունված վարչական ակտով դեռևս չի ճանաչվել հաշմանդամության ունեցող անձ, այլ վերջինս գտնվում է ֆունկցիոնալության առաջնակի գնահատման փուլում, ապա նրա նկատմամբ չի կարող հաշմանդամության հիմքով խտրականություն դրսևորվել, հակասում է հաշմանդամության հիմքով խտրականության արգելքի բովանդակությանը:

Ուստի, հաշմանդամության հիմքով խտրականությունից պաշտպանված լինելու իրավունքը չի կարող վերաբերել միայն այն անձանց, ովքեր ֆունկցիոնալության գնահատման արդյունքում ճանաչվել են հաշմանդամություն ունեցող անձ: Հակառակ մեկնաբանությունը հակասում է Սահմանադրության 29-րդ հոդվածով նախատեսված խտրականության արգելքի սկզբունքին:

Երկրորդ հարցադրման կապակցությամբ հարկ է փաստել հետևյալը.

ՀՀ Սահմանադրության 61-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունք:

ՀՀ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի անկախ և անաչառ դատարանի կողմից իր գործի արդարացի, հրապարակային և ողջամիտ ժամկետում քննության իրավունք:

Կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ մասնակից պետությունները հաշմանդամություն ունեցող անձանց մյուսների հետ հավասար հիմունքներով ապահովում են արդարադատության մատչելիությամբ՝ տրամադրելով նաև ընթացակարգային ու տարիքին համապատասխան այնպիսի հնարավորություններ, որոնք հնարավորություն կտան ապահովելու նրանց արդյունավետ մասնակցությունը, որպես ուղղակի կամ անուղղակի մասնակիցներ, ինչպես նաև՝ որպես վկաներ, դատական բոլոր ընթացակարգերին, նաև՝ քննչական և այլ նախնական փուլերում:

Կոմիտեի 6-րդ մեկնաբանության 73-րդ պարբերությունում Կոմիտեն հատուկ ընդգծել է, որ հաշմանդամության հիմքով խտրականության ենթարկված և իրավական պաշտպանության միջոցների դիմող անձինք չպետք է պարտավորված լինեն ապացուցելու, որ իրենք «ունեն բավականաչափ հաշմանդամություն»՝ օրենքով նախատեսված պաշտպանության իրավունքից օգտվելու համար:

Սահմանադրական դատարանն իր բազմաթիվ որոշումներում անդրադարձել է արդար դատաքննության ու դատարանի մատչելիության հիմնախնդիրներին, ընդգծելով վերջինս որպես կարևոր նախապայման՝ Սահմանադրությամբ երաշխավորված հիմնական իրավունքների ու ազատությունների արդյունավետ պաշտպանության համար: Սահմանադրական դատարանի արտահայտած իրավական դիրքորոշումները հիմնականում հանգել են այն բանին, որ դատավարական որևէ առանձնահատկություն կամ ընթացակարգ չի կարող խոչընդոտել կամ կանխել դատարան դիմելու իրավունքի արդյունավետ իրացման հնարավորությունը, իմաստագրվել ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորված դատական պաշտպանության իրավունքը կամ դրա իրացման արգելք հանդիսանալ, ընթացակարգային որևէ առանձնահատկություն չի կարող մեկնաբանվել որպես ՀՀ Սահմանադրությամբ երաշխավորված՝ դատարանի մատչելիության իրավունքի սահմանափակման հիմնավորում, դատարան դիմելիս անձը չպետք է ծանրաբեռնվի ավելորդ ձևական պահանջներով:

Նշված նորմերի ու իրավական դիրքորոշումների վերլուծությունից հետևում է, որ պետությունը պարտավոր է հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար մյուսների հետ հավասար հիմունքներով երաշխավորել արդարադատության մատչելիությունը, այդ թվում՝ տրամադրելով ընթացակարգային այնպիսի հնարավորություններ, որոնք կապահովեն նրանց արդյունավետ մասնակցությունը դատական գործընթացներին: Ընդ որում, այդ իրավունքն իրացնելիս անձի վրա չեն կարող դրվել ավելորդ ձևական պահանջներ:

Տվյալ դեպքում, դատարանի մեկնաբանությունն առ այն, որ անձը չունի հաշմանդամության հիմքով խտրականությունից պաշտպանվելու իրավունք, քանի որ նա դեռևս հաշմանդամություն ունեցող անձ չի համարվում, իսկ հասարակական կազմակերպությունն էլ խնդրո առարկա գործողությունների ոչ իրավաչափ ճանաչելու պահանջով իրավասու չէ հայց հարուցելու ՀՀ վարչական դատարան՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության հարցով, փաստացի հաշմանդամություն ունեցող, սակայն դեռևս ֆունկցիոնալության գնահատում չանցած կամ այդ գործընթացում գտնվող անձանց համար խտրականությունից պաշտպանված լինելու իրավունքի իրացման համատեքստում նախատեսում է լրացուցիչ ձևական պահանջ՝ սահմանափակելով արդար դատաքննության ու դատական պաշտպանության իրավունքը:

Ավելին, արդար դատաքննության ու դատական պաշտպանության իրավունքի սահմանափակման հարցն առավել ակնառու է, երբ խոսքը վերաբերում է խտրականությունից պաշտպանված լինելու իրավունքի իրացմանն այն դեպքում, երբ այն առնչվում է հաշմանդամություն ունեցող անձ ճանաչվելու նպատակով իրականացվող ֆունկցիոնալության գնահատման գործընթացին:

Ուստի, Օրենսգրքի 216.6-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետի առնչությամբ տրված մեկնաբանությունն առ այն, որ ֆունկցիոնալության առաջնակի գնահատման փուլում գտնվող անձը չի կարող հանդիսանալ հաշմանդամության հիմքով խտրականության սուբյեկտ և չի կարող ունենալ խտրականությունից դատական պաշտպանության իրավունք միայն այն

պատճառով, որ դեռևս չի ճանաչվել հաշմանդամություն ունեցող անձ, խնդրահարույց է ոչ միայն Սահմանադրությամբ նախատեսված խտրականության արգելքի, այլև արդյունավետ դատական պաշտպանության ու արդար դատաքննության իրավունքի երաշխավորման տեսանկյունից:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմ